

KLASIČNO SREDOZEMLJE – PRILOZI POVIJESNOM I GEOPOLITIČKOM ZEMLJOPISU¹

RADOVAN PAVIĆ

Pri bilo kojem razmatranju Sredozemlja kao cjeline odmah se nadaje pitanje o njegovom teritorijalnom obuhvatu i međama, tj. koliko ono zalazi i u unutrašnjost kopna i prema kojim kriterijima treba odrediti pojam sredozemništva². Time se na ovome mjestu nećemo baviti, budući da nas zanima samo jedno drugo temeljno i krucijalno pitanje koje je geopolitičkog i geostrateškog značaja, a to je pitanje: da li su i Crno/Azovsko more dijelovi Sredozemlja? Odgovor na to je jednostavan: klasično Sredozemlje je sav ukupni akvatorij unutar triju kontinenata (Europe, Afrike i Azije), i to bez obzira na njegovu horizontalnu razvedenost, tj. izoliranost pojedinih njegovih dijelova. Po tom kriteriju Crno/Azovsko more jest dio Mediterana.

PRISTUP

Pitanje o (ne)pripadnosti Crnog/Azovskog mora Sredozemlju nimalo nije životno bezazleno, i to iz jednog zaista bitnog geostrateškog razloga što treba odmah apsolvirati. Naime, treba se prisjetiti teze da bi se iz Sredozemlja – kao dodatni prilog sigurnosti – trebale povući sve nemediteranske flote, tj. američke i britanske, ali i sovjetske/ruske, i to iz razloga što stranim flotama nije mjesto u Sredozemlju: Mediteran, naime, treba da pripada samo mediteranskim državama (što je u tom slučaju sa slobodnim morem za sve – to se pitanje ne postavlja). I sve izgleda jasno: Britanija i SAD se logično po-

vlače, ali također i SSSR/Ruska Federacija (i to iz **otvorenog Sredozemlja**³, budući da Crno/Azovsko more, kao, nisu dio Sredozemlja, pa stoga i SSSR/Ruska Federacija nije mediteranska zemlja. I sada se uočava sva važnost dileme da li je Crno/Azovsko more dio Sredozemlja ili nije: ako jest (a geografski očito – jest), onda bi se iz čitavog, dakle i otvorenog i zatvorenog, Sredozemlja morala povući britanska i američka ratna mornarica, dok sovjetska/ruska flota s pravom ostaje (u čitavom Sredozemlju), budući da su SSSR/Ruska Federacija mediteranske zemlje jer participiraju na dijelu

Sredozemlja (Crno/Azovsko more). Ukoliko pak Crno/Azovsko more nije dio Sredozemlja, onda se iz njegovog otvorenog dijela (dakle, izvan carigradskih Tjesnaca) moraju povući i Britanci i Amerikanci i Rusi, jer su svi oni stranci u tom akvatoriju, dok Rusima pripada samo akvatorij Crnog/Azovskog mora gdje je Rusija obalna država, ali koji nije dio Sredozemlja (sve navedeno danas, dakako, vrijedi i za Ukrajinu i Gruziju).

Uzimajući u obzir globalne razmjere, i to u najstrožem smislu, u svijetu postoji barem 7 sredozemnih mora. Međutim, samo je jedno od njih – i to ono koje prije svega nazivamo klasičnim južnim europskim Sredozemljem (iako zahvaća obale i Afrike i Azije) ostavilo takvog traga i tako snažno utjecalo ne samo na prostor njegovih obala (posebice one sjeverne), nego i čitavog jednog kontinenta – europskog! Zato valja odmah tvrdo i čvrsto uglaviti: **prvo** – Sredozemlje je jedan od **najbitnijih identiteta Europe** i to kao onaj izvorni i najstariji, što znači da je Europa najmaritimniji kontinent uopće – on se najvećim dijelom (i to zapadnije od spojnice jug Bijelog mora - istočni dio Finskog zaljeva - sjeverni dio Crnog mora) sastoji od same interpenetracije kopna i mora i otoka kao jedne od svojih temeljnih fizičko-geografskih i uopće životnih osobina. Takav prostor zahvaća najveći dio Europe i tek se dalje na istoku, sjeveroistoku i jugoistoku od spomenute crte nalazi trupni dio europskog kontinenta.

I – **drugo** – u temeljima Europe su četiri bitna sadržaja:

- a) grčka kultura/civilizacija (filozofija, znanost, umjetnost)
- b) latinski jezik,
- c) rimsko pravo i

d) židovstvo i kršćanstvo – to je ona izvorna Europa koja je bitno utjecala i na druge.

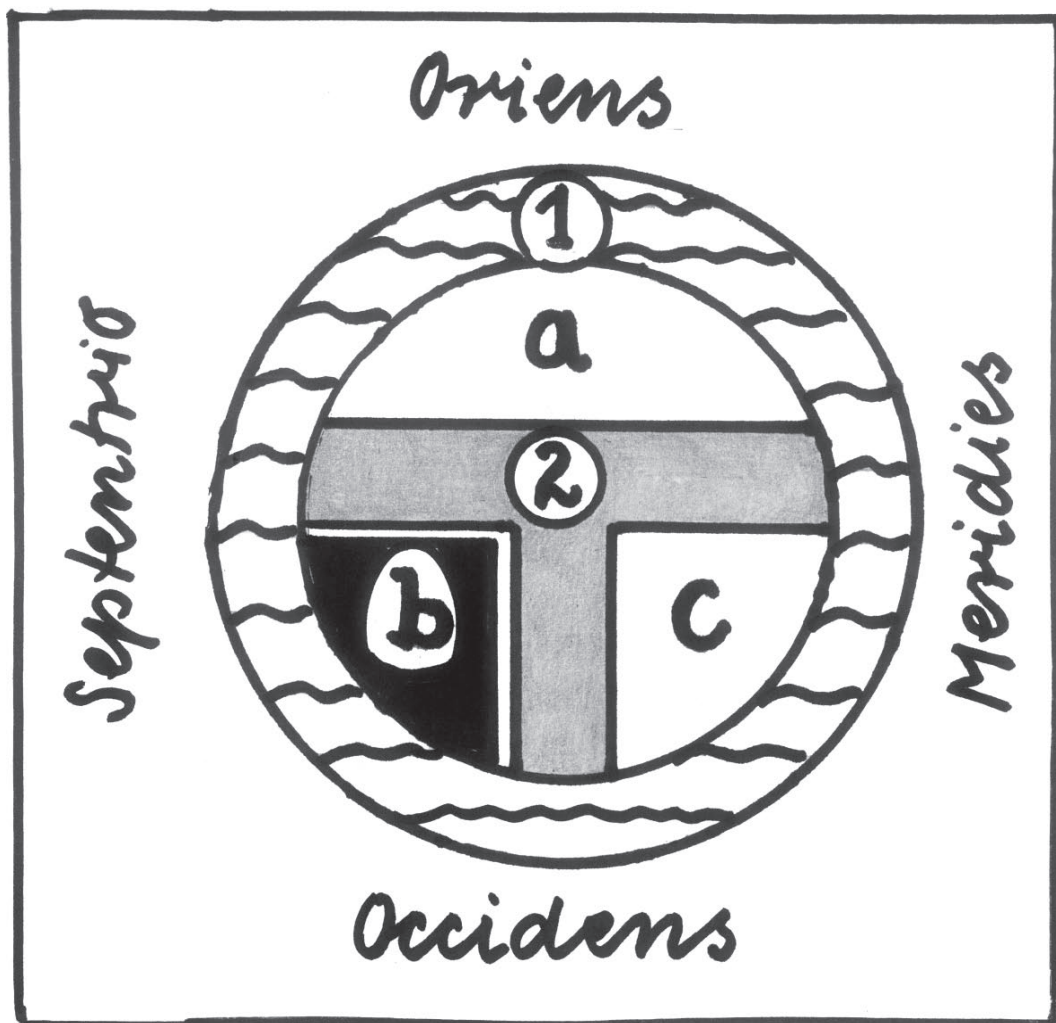
Europa je zaista dijete Sredozemlja, sve što je povijesno relevantno i značajno dolazilo je s europskog Sredozemlja – a sve su ostalo bili – barbari⁴.

KLASIČNO EUROPSKO SREDOZEMLJE

Za razliku od uobičajenog gledanja koja europski kontinent vide kao trokut s jednim (azijskim) i dva maritimna pročelja (mediteranskim i atlantskim) – Europu treba prisposobiti četverokutu čiji su vrhovi jugozapadni Portugal - Island (s odgovarajućim akvatorijem) – sjeverni Ural i dio Kaspijskog jezera/Kavkaza. U tom okviru Europa posve uključuje jedno (baltičko) i dodiruje se s dva druga Sredozemlja, tj. onim sjevernim/arktičkim i onim južnim (klasičnim) Sredozemljem. To klasično Sredozemlje čine sve obalne države, ali i njihovo teritorijalno more, kao i ostali morski pojasevi različite definicije i namjene. Ponekad se u Sredozemlje ubrajaju i Makedonija (!), Jordan i Moldova, što je posve neprimjereno. Nabrojane države mogu biti blizu Sredozemlju, osjećati neke njegove utjecaje (klimatske) i životno gravitirati tom akvatoriju, ali, to nije dovoljno da ih se definira kao mediteranske države (sl. 1).

DEFINICIJA SREDOZEMLJA/SREDOZEMLJA

U izvornom poimanju sredozemlje nije vlastito ime i toponim, nego je tek jedna fizičko-geografska karakterizacija koja će tek postati Sredozemlje, tj. **Mediteran** kao prostor kojemu nisu potrebne nikakve druge odrednice, tj. nikakav drugačiji dodatni toponim. Pojam sredozemlja uzdignut je na rang toponima (Sredozemlje) po vlastitim svojstvima, dakle, sam po sebi i iz sebe, jer su

Sl. 1. Europa na „T-O“ zemljovidima

Legenda uz sliku 1

Individualizacija Europe kao kopnene posebnosti jasna je i u srednjem vijeku: dobro je to vidljivo na tipu «T-O» zemljovida (TERRARUM ORBIS) iz ondašnje kozmografije na koje se – kao na opći primjer – odnosi i ovaj tekst. Tip «T-O» zemljovida analiziran je na jednom primjeru iz 1472.g., što znači da postoji okolni kružni morski prostor («O») kao «vanjsko more» gdje je ujedno i «kraj svijeta», koje uokviruje «T» oblik te unutrašnjeg trikontinentalnog (sredozemnog) mora. Zemljovid je orijentiran prema istoku («Oriens»), dok «Occidens» (zapad), «Septentrio» (sjever) i «Meridies» (jug) zauzimaju prikladne položaje.

Na «T-O» zemljovidima valja uočiti dvije bitne osobine:

1. kontinenti su okruženi vanjskim morem: Mare oceanum (1),
2. «Mare magnum sive mediterraneum (2) (u obliku slova T), odjeljuje a – Aziju, b – Europu

i C - Afriku. Jasno je vidljiva odijeljenost Europe i Afrike, dok prema Aziji diobeno značenje imaju akvatoriji (najvjerojatnije) Azovskog mora, istočnog dijela Crnog mora i Crveno more.

Predočivanje na zemljovidima važan je dio prostorne kulture u kojoj oni predstavljaju pravi trenutak istine i nisu tek puka ilustracija, nego temelji za razumijevanje prostornih odnosa iz čega slijede i nove zasade i shvaćanja. Važne i zanimljive definicije zemljovida donio je i P. Matvejević («Mediterski brevijar», V.B.Z. 2006. str.87): tako zemljovidi: «Svode svijet koji nas okružuje na ljudsku mjeru», na njima su «...sažeta znanja i iskustva – prostor i shvaćanje prostora, svijet i pogled na svijet». Lijepo!

njegova svojstva dovoljno jasna i uvjerljiva: to je akvatorij „u sredini zemlje“⁵.

1.) Po definiciji, svako je sredozemlje akvatorij koji je maksimalno okružen kopnom, dok su ta kopna uvijek veća od samog sredozemnog mora. I zatim,

2.) Sredozemlja su uvijek povezana s ostalim akvatorijima, relativno uskim prolazima/tjesnacima/prokopima što znači da se ubrajaju u **zatvorena mora**⁶ što ima bitne životne posljedice od kojih su za potrebe ovog priloga najvažnije one geostrateškog značaja.

RAZLIČITOSTI SREDOZEMLJA

Iako, naravno, imaju istu temeljnu značajku, sva sredozemlja ipak nisu ista i zato treba razlikovati dvoje:

Prvo, prava su sredozemlja ona koja su sva okružena velikim prostorima kopna – to su naše klasično trikontinentalno Sredozemlje (europsko-azijsko-afričko), zatim europsko baltičko, i konačno, crvenomorsko (azijsko-afričko) sredozemlje, čemu treba dodati i arktičko sredozemlje (europsko-azijsko-američko).

Drugo – ostala sredozemlja su također akvatoriji „u sredini zemlje“, ali su samo dijelom ograničena velikim kopnima, dakle dijelom i otočnim skupinama relativno manjih dimenzija koji ih odjeljuju od ostalih mora i

oceanu. Osim toga, broj je prolaza/veza s ostalim akvatorijima veći, a šire su i njihove dimenzije. Takva su sredozemlja ona Meksičkog zaljeva i Karipskog mora, Japanskog mora, kao i sredozemlje Južno kineskog mora. U svijetu bi, dakle, bilo 7 sredozemnih mora. Dakako, moguće je (možda) tome pribrojiti i Ohotsko more (?) i Hudsonov zaljev (?), ali ova dva posljednja akvatorija mogu izazivati vrlo različita mišljenja zbog čega ostajemo na konstataciji o 7 sredozemnih mora s dva moguća uvjetna sredozemlja (sl. 2).

IME/TOPONIM SREDOZEMLJE

Iako je prvenstveno za Europljane, a zapravo i sve druge – pojam Sredozemlja kao Mediterana apsolutno jasan i jednostavan – treba spomenuti i druge nazive koji odražavaju bilo njegovu veličinu, položaj ili politički status. Tako je za antičke Grke kad gledaju iz Afrike – Mediteran – „**Sjeverno more**“, a inače **Megale Thalassa** (Veliko more), koje je, dakako, veće od Egejskog mora⁷.

Za Rimljane to je **Mare nostrum**, što je, kao geopolitički pojam jasni izraz rimskog velikodržavlja, a ujedno je i **Mare internum** (Unutrašnje more), što je logično jer postoji i svijest o vanjskom moru onkraj Herkulovih stupova⁸. Za Arabe – Mediteran je „**al-bahr al-mutawasit**“ (Središnje more) što jasno odražava svijest o sredozemništvu okruže-

Sl. 2. Sredozemna mora u svijetu

nom kopnu ili je **„al-bahr ar-Rum“** (Rimsko more) što predstavlja jasnu reminiscenciju na nekadašnju veličinu Rima (a veliki su uistinu samo oni koji kada ih više i nema - još uvijek ostavljaju neizbrisive tragove) Za Arape, Mediteran je također **„al-bahr al-abyad“** (Bijelo more), što je u skladu s istočnjačkim označavanjem strana svijeta pri čemu Bijelo označava zapad, što doista jest tako jer je to more (otprilike) upravo na zapadu od arapske regije jezgre⁹ na velikom arapskom poluotoku.

Za Osmanlije to je **„Akdeniz“** (također Bijelo more), za razliku od „Kara deniza“, (što znači Crno more), pri čemu je i opet vrlo karakterističan pridjev „bijelo“, jer se naše Sredozemlje zaista nalazi zapadnije od Male Azije (u tom je smislu zanimljivo istaknuti da u Hrvatskoj postoji Bijela Hrvatska na zapadu, a Crvena Hrvatska na istoku i jugoistoku, čime se označava istok).

A za sve ostale u svijetu stvar je jasna: i drugi akvatoriji mogu imati osobine sredozemništva, ali je pri tome Mediteran samo jedan.

SASTAV SREDOZEMLJA

Zbog svoje razvedenosti i rasporeda otoka, u našem je Sredozemlju moguće izdvojiti nekoliko dijelova, ali, prije nego se upustimo u to pitanje, treba naglasiti: na Mediteranu valja razlikovati pomorske i (samo) primorske zemlje. Među one prve očito se ubrajaju Španjolska, Francuska, Italija, Austrougarska, (Hrvatska i Slovenija), Grčka, Rusija/Ukrajina, dok su BiH, Crna Gora, Albanija, Turska, Gruzija i čitavo pročelje od uključno Turske do uključno Maroka ipak prvenstveno samo primorske zemlje.

O sastavu Mediterana, tj. njegovoj zemljopisnoj raščlanjenosti na pojedine dijelove moguća su različita mišljenja, ali ovdje ćemo iznijeti samo dvije inačice. Prva je ona koju je donio talijanski geopolitički časopis **„Limes“**¹⁰ (sl. 3), a koju ističemo ovdje ne samo zato jer se s njome nije moguće složiti, nego i stoga jer uključuje očite zemljopisne/geopolitičke pogreške i to na osnovici jedne prilično nečitljive i maštovite kartografske osnove.

1.) Dobro je izdvojeno Baltičko Sredozemlje (1.), iako bi bilo logično da se u taj akvatorij ubroji i čitav Skagerrak i to iz geostrateških razloga.

2.) Zbog specifične odijeljenosti od ostalog Sredozemlja i svoje lokacije - Crno more (2.) nije prihvatljivo ostaviti bez ikakve druge odrednice, a očito je kako je riječ o lokaciji na sjeveroistoku i dodatnoj zatvorenosti.

3.) Logična je izdvojenost Zapadnog Sredozemlja (4.).

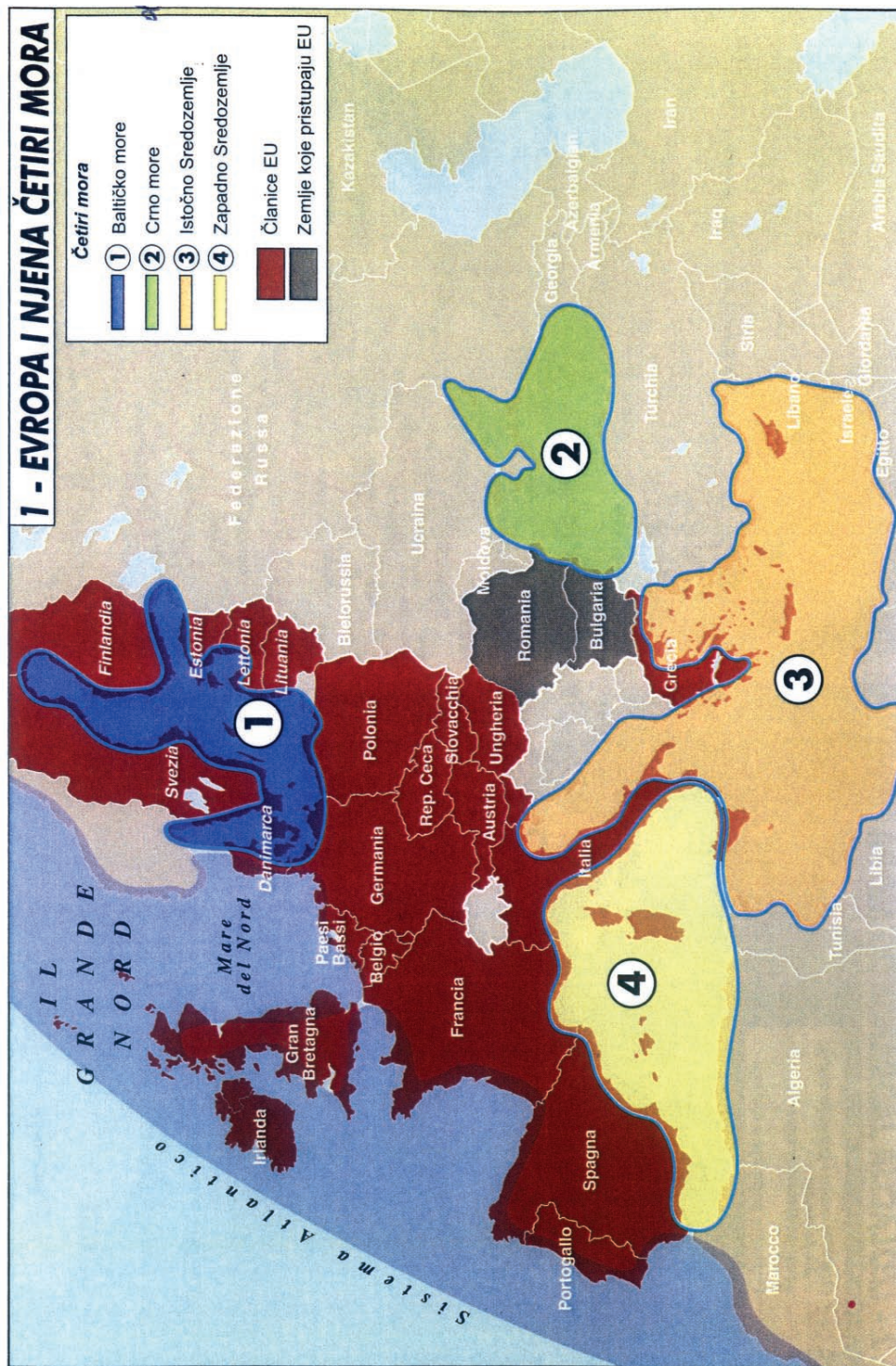
4.) Zatim, u slučaju Istočnog Sredozemlja uočavamo da je jedan najizrazitije središnje locirani jadranski akvatorij postao „Istočno Sredozemlje“ (!). I konačno

5.) Uočavamo: prostor carigradskih Tjesnaca i Mramorno more ne pripadaju nikome i uopće se ne spominju, što nikako nije u skladu sa njihovim izuzetnim ne samo geostrateškim, nego i životnim značenjem.

Međutim, za razliku od ovog, postoje i druga shvaćanja kakvo je ono potpisanog koje čitamo kako slijedi (sl. 4)

1.) Zapadno je Sredozemlje (1) uvijek isto i teritorijalno/lokacijski, a od ostalog akvatorija odijeljeno je tjesnacima

2.) Položaj središnjeg Sredozemlja (2) dosljedan je samome sebi – ono se zaista nalazi u izrazitom središtu Mediterana tj. iz-

Sl. 3. Europa i njena četiri mora

među Gibraltara i najistočnijeg dijela Crnog mora i Pravog Levanta. Ova je središnja lokacija izrazita i neprijeporna pogotovo kad je riječ o Jadranu. Treba još uočiti da je na čitavom Sredozemlju jedino Jadran isključivo europsko more, dok svi ostali dijelovi Mediterana imaju međukontinentalni značaj.

3.) S obzirom da je dosadašnja podjela/raščlamba logična – vrijedi to i za Istočno Sredozemlje (3) – njegova zapadna međa ima dijelom prirodoslovni značaj, a dijelom vodi računa o političkim čimbenicima (državna granica Egipta i Libije)

4.) (4) Kao posebni dio Sredozemlja logično se izdvaja crnomorsko-azovski akvatorij, kao istočno Sredozemlje koje je ujedno i izraziti primjer dodatno zatvorenog Velikog Sredozemlja

5.) (5) Posebno se izdvaja/uočava spojni prostor središnjeg (2) i sjeveroistočnog Sredozemlja (4) kao spojna zona Tjesnaca i Mramornog mora. U skladu s položajem ovo je jedini logični sastav Sredozemlja.

6.) Međutim, raščlamba Mediterana uključuje još i razdiobu na **pravo** ili **otvoreno Sredozemlje** (1, 2, 3) međusobno povezano relativno širokim prolazima, kao i fizičko-geografski (ne i pravno)

7.) Zatvoreno Sredozemlje (4, 5) u užem smislu („**zatvorenost u zatvorenosti**“)

8.) Kada je riječ o zatvorenosti – onda je moguće dozvoliti da se Jadransko i Egejsko more definiraju kao uvjetna zatvorena mora, ili zatvorena mora u širem smislu.

UŽI TOPONIMIJSKI SASTAV SREDOZEMLJA

Za potrebe razumijevanja povijesno-ze-mljopisnih i geopolitičko-geostrateških sadržaja nužno je uvesti još nekoliko posebnih

pojмова koji se odnose bilo na sastav, bilo na podjelu Sredozemlja.

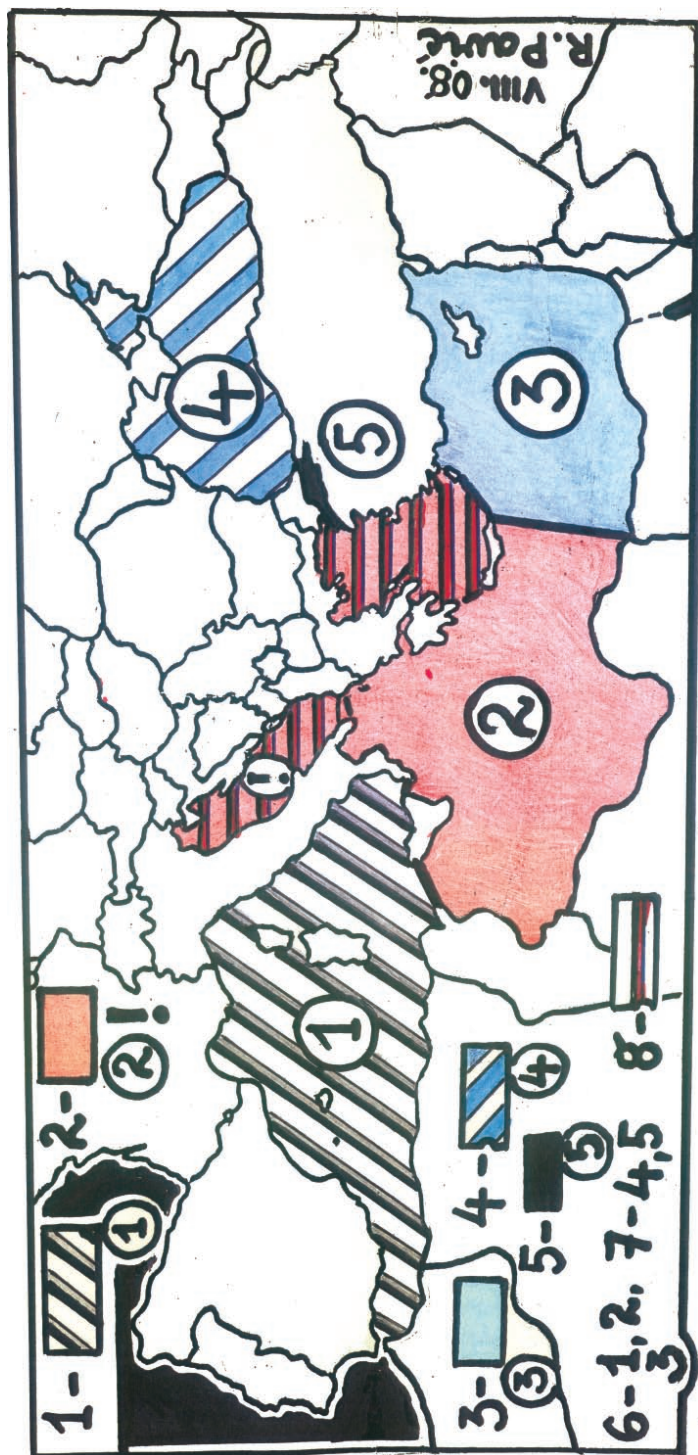
Europa u Africi i Aziji

U skladu s trikontinentalnim značajem Mediterana potrebno je posebno ukazati na to da se dijelovi sredozemne Europe nalaze i u Africi i u Aziji. To su španjolski posjedi Ceuta i Melilla s druge strane Gibraltara koje treba definirati kao „Europu u Africi“, a nikako ne kao „afričku Europu“. Isto vrijedi i za grčki južni Cipar koji je „Europa u Aziji“, a ne „azijska Europa“

Levant i Pravi Levant

Za povijesnu geografiju naročito su važni pojmovi Levanta i Pravog Levanta. Levant (talijanski: „levante“ ili istok, ali i „zemlja izlazećeg sunca“) je sav obalni prostor od uključno istočnih obala grčkog poluotoka do uključno Gaze, što znači da se taj pojam ne odnosi na Crno i Azovsko more. Levant je uvijek samo relativno uski obalni pojas (a nikako ne i unutrašnjost) uz koji je vezana i dominantna funkcija (plovidba, emporiji i trgovina).

Kao Pravi Levant podrazumijeva se prostor po Iskenderunskog zaljeva do uključno Gaze kojemu se u zaleđu nalazi **plodni polumjesec**¹¹ kao veza prema Perzijskom Zaljevu. Prostor Levanta /Pravog Levanta dijelom se poklapa s pojmom **Bliskog istoka** (uz izuzetak Grčke): to su sve obalske zemlje istočnog Sredozemlja (ali i Jordan), koje gravitiraju tom dijelu Sredozemlja (dalje istočnije je Srednji istok), velikoarapski poluotok i države koje gravitiraju Perzijskom zaljevu, a također i Afganistan. Postoji isto tako i pojam Visokog Levanta (High Levant) što ne smije izazvati zabunu jer se odnosi na Daleki istok.

Sl. 4. Dijelovi (klasičnog, južnog) Sredozemlja određeni po smještaju/položaju

Legenda uz sliku 4

- 1 - Zapadno Sredozemlje
 - 2 - Središnje Sredozemlje. Treba podsjetiti da ima autora koji Jadran uvrštavaju u nekakvo „istočno“ (!) Sredozemlje, što je po svemašnja geografska besmislica, budući da je središnjost Jadrana izuzetno jasno naglašena
 - 3 - Istočno Sredozemlje
 - 4 - Sjeveroistočno Sredozemlje
 - 5 - Spojni prostor središnjeg (2) i sjeveroistočnog Sredozemlja (4)
 - 6 - 1, 2, 3 – Pravo ili otvoreno Sredozemlje
 - 7 - 4, 5 – Zatvoreno Sredozemlje (u užem smislu)
 - 8 - Zatvoreno Sredozemlje u širem smislu
- Treba uočiti da jedino Jadran nije ujedno i međukontinentalno, nego isključivo europsko more.

„Druga obala.“

Taj se pojam odnosi na obale položene nasuprot nekoj drugoj obali na kojoj je locirana jača politička i vojna moć, koja zbog razlike u odnosu snaga teži da zavlada tom drugom obalom ili da ju pretvori u svoje interesno područje: takve težnje prema drugoj obali ispoljavala je antička Grčka, tj. prema Maloj Aziji, zatim Rim prema sjeveroistočnoj i istočnoj obali Jadrana, kasnije Italija i fašistička Italija isto kao i u odnosu na Libiju, a Francuska u odnosu na Magreb (Maroko, Alžir, Tunis).

Dvojno Sredozemlje

To je geostrateški pojam koji se odnosi na Crno/Azovsko more koje je u cijelosti pripadalo obalnim državama, bilo SSSR-u/Varšavskom ugovoru (SSSR, Rumunjska, Bugarska), bilo NATO-u u Turskoj, a takvo geopolitičko dvojstvo postoji i danas. (Ruska Federacija i NATO)

Zapadnjačko jezero

To je akvatorij koji se poklapa sa zapadnim Sredozemljem. Definirano je geostrateški jer je tu danas ostvarena apsolutna dominacija Zapada. Međutim, i u doba hladnog rata vrijedila je definicija Zapadnjačkog jezera iako je SSSR za svoju flotu (Eskadra) imao određene **služnosti**¹² u lukama i vodama Alžira.

SREDOZEMLJE U POVJESNO-ZEMLJOPISNOM ASPEKTU

Očito je da su pitanja koja se tiču povijesno-zemljopisnih vidova i opsežna i složena. Zato je na ovom mjestu moguće ograničiti se samo na one sadržaje koji se odnose na pitanja **položaja**¹³ i to u smislu njegovog

trojstva, tj. onog geografskog, geopolitičkog i geostrateškog, što ćemo zvati: „3G-položaj“, imajući uvijek u vidu **historiziranu (opoviješćenu) geografiju i geografiziranu povijest**. No prije toga treba raščistiti jednu zabunu koju mnogi ne osjećaju, naimе, taj se pristup, tj. na način historizirane geografije i geografizirane povijesti nikako ne može izjednačiti i poistovjetiti s **povijesnom geografijom**. Njezina je definicija jasna – to je geografija pojedinih povijesnih razdoblja, ona uključuje rekonstrukciju nekadašnjih pejzaža i nekadašnje regionalne funkcije i značajke, drugim riječima, ona je geografija prošlosti, geografija iz prošlosti, što znači: svako vrijeme ima svoju geografiju, svako novo vrijeme dijelom čuva, a dijelom briše staru geografiju, donoseći svoju novu. Zato su u pravu oni koji kažu: „...**povijest je samo geografija protegnuta kroz vrijeme.**“¹⁴ Naravno, povijest nije samo to, nego je prije svega kretanje prema slobodi (ali jest i to).

Međutim, **historizirana geografija** je nešto posve različito – ona pokazuje kako su, u skladu s kompleksnim pristupom, nekadašnja povijesna zbivanja utjecala na ondašnju geografsku stvarnost, a to je nešto drugo od historijske geografije. Isto tako, **geografizirana povijest** nije povijesna geografija, nego ona pokazuje kako su, bilo pojedinačni, bilo kompleksni geografski čimbenici u većoj ili manjoj mjeri (ponekad i čak determinirajuće) utjecali na povijesna zbivanja.

Pristupajući ovoj povijesno-geografskoj problematici koja prije svega vodi računa o položaju, mora biti jasno da je riječ o dva čimbenika, tj. o **ulozi centraliteta i ulozi periferičnosti**, što je jedan od faktora u oblikovanju jedinstva/cjelovitosti ili razbiječnosti/raščlanjenosti Sredozemlja, prije sve-

ga u političkom/državotvornom smilu. I zato odmah treba iznijeti glavnu tezu: središnji položaj neke moći je, uz ostalo, bitna prednost, da se Sredozemlje organizira kao cjelina, baš kao što periferičnost neke moći to onemogućava ili barem bitno otežava. A budući da se radi i o moru, onda nužno mora biti uključena i pomorska moć, što znači, pokretljivost neke moći.

ŽIDOV I FENIČANI

U davnim i gluhim stoljećima i stoljećima prije Krista i Židovi i Feničani sudionici su mediteranskog života, ali oni su ipak, i to naglašeno, samo istočna periferija Sredozemlja, a to je položaj iz kojeg se ne može organizirati Sredozemlje kao jedinstvo neke velike općemediteranske tvorevine. Osim toga, za to nedostaju i dovoljne demografske i gospodarske pretpostavke, dok Židovi tek traže mjesto pod suncem. Feničani mogu vladati pomorskom trgovinom i koristiti more, ali nemaju snage i zapravo ih ne zanima da i sva kopna na Mediteranu organiziraju u jednu veliku državu, kao što je to kasnije slučaj u doba Rima¹⁵. I tek će fenička Kartaga u III. i II. st. pr. Kr. razviti određenu snagu koja bi mogla organizirati čitavo Sredozemlje ali, to je već doba Rima u širenju i Kartaga kao mediteranska moć više ne dolazi u obzir, iako će ona, makar i neuspješno, pokušavati osporavati i sam Rim.

Isto tako se niti grčka sastavnica nije mogla nametnuti i organizirati čitavo Sredozemlje, iako je gospodarska oskudnost grčkog kopna (osim u dijelu Makedonije), razumljivo upućivala Grke preko mora. Ali, oni jednostavno nemaju ni središnju lokaciju, a tada niti dovoljno veliko i produktivno zaleđe, kao niti brojčanu demografsku podlogu,

što bi bilo jamstvo neke šire mediteranske moći. Osim toga, iz složenih je razloga Grke više privlačio istok (Aleksandar Makendonki, IV. st. pr. Kr.), nego li ostali Mediteran. Istina, grčke su kolonije dopirale gotovo do Herkulovih stupova, kao i do Kolhide u gruzijskom podnožju Kavkaza. Ali preko stupova je bilo nesigurno i nepoznato, Kolhidu je zatvarao moćni Kavkaz, tuda se nije imalo kuda stići, jedino je Fenikiji u zaleđu bio prohodni Plodni polumjesec, ali to nije životna sredina jednog pomorskog naroda, a osim toga, u tom zaleđu gospodarili su drugi.

I tako je zato trebalo pričekati Imperium Romanum s njegovim razvojem što je počelo nekoliko stoljeća prije Krista, a veličinom teritorijalno kulminiralo u I. i II. st. (za cara Trajana). S Rimom se začela snaga koja je mogla obuhvatiti čitavo Sredozemlje (i odgovarajuće rubne prostore). Takvo jedinstvo velikog Sredozemlja ostvareno je samo tada i nikada više, a uz različite čimbenike razvitka i snage Rima treba – „Cum grano salis“ ubrojiti i čimbenik središnjeg položaja i uloge ne samo obale i primorske sastavnice Apeninskog poluotoka, nego i životno vrijednog zaleđa.

A kada se govori o središnjosti lokacije, mora se uočiti: i sam je Lacij kao središnja regija jezgre lociran u središtu Apeninskog poluotoka. A u odnosu na čitavo Sredozemlje ostali važni centri moći su izričito rubno položeni (Egipat: delta i Ponilje koji su uostalom orijentirani prema jugu, a ne prema moru), dakle, samo Apeninski poluotok ima središnju lokaciju na Sredozemlju, a upravo je ona bitni stimulativni čimbenik da se organizira čitavo Sredozemlje: iz središta je to (uza sve ostalo) moguće, s periferije, očito nije, i u tome se sastoji geografska logika u pristupu tom pitanju.

RIM I OSTALI ZEMLJOPISNI ČIMBENICI¹⁵

U razvoju i nestanku Rimskog imperija, očito je da je (uza sve ostalo) djelovala i geografija. Tako je u početku (ali i kasnije), Rimu odgovaralo postojanje jednog relativno malog mora (ali koje je bilo dobra poveznica) i oko kojeg je okupljeno ono „pravo“ Rimsko Carstvo. Istina, Rim vlada dijelom i Britanijom, dijelom i Germanijom, dijelom **plodnog polumjeseca**, ali – to je ipak samo ona udaljena periferija koja ne čini i ne može činiti osnovu rimske moći, dok za razliku, središnjost i „pravo“ Rimsko Carstvo daju snagu, a periferija ju iscrpljuje. A kako vrijeme odmiče, to iscrpljivanje je sve jače. Osim toga, djeluje i **čimbenik teritorijalizacije**, tj. carstvo je postalo preveliko, uspjeh vodi u hedonizam¹⁶, a taj ništi, spremnost na žrtvu (što je, uostalom, i logično: želi se uživati u postignutom) i time je put u propast popločen i otvoren, a onda su sve dovršili - barbari.

ZNAČENJE I ULOGA ZALEĐA

U uvjetima odgovarajuće demografske snage, neki se prostori, istina, najlakše osvajaju/organiziraju iz neke središnje lokacije, dok gospodarski vrijedno zaleđe daje snagu osvajanjima. Zato, zbog navedenog, treba uvijek isticati značenje zaleđa. U ocjeni snage nekog etnikuma ili države uvijek valja voditi računa o onim čimbenicima koji tu snagu generiraju. A ako je Sredozemlje u pitanju, onda je sve ono što je u svezi s morem očiti čimbenik snage i životnih mogućnosti. Međutim, sama uloga i značenje mora nisu dovoljni za velike pothvate, naime, sve funkcionira samo onda ako je uključeno i neko produktivno bliže ili dalje zaleđe.

Sredozemlje ima dva najprostranija i najdublja zaleđa – to je ono sjeverno i južno. No, dok je ono prvo, u svemu živodajno i produktivno i „vodi nekuda“ – ono južno nije takvo: ono vodi samo u Saharu, a to nije prostor nikakve zamjetne životne dinamike. Zato sjeverno zaleđe teba razumijevati u smislu razvijenosti, a južno u smislu nerazvijenosti.

Ako se, dakle, ponajprije uzmu u obzir Sredozemlje i sjevernije europsko zaleđe, onda se dobro uočavaju tri moguće veze s tim zaleđem: dolinom Rhone, sa sjevernog Jadrana, vardarsko-moravskom udolinom i Ruskom nizinom. Međutim, veze za Rusku nizinu su ipak periferne, a osim toga, one vode u jedno nerazvijeno zaleđe u blizini Vrata naroda što za gospodarski razvitak nije nimalo povoljno, ali su zato veze pravcem Jadran-Alpe-Srednja Europa zapravo od životnog značenja, i to upravo zato jer se sa sjevernog Jadrana ulazi u čuvenu Mitteleuropu, a značenje je te činjenice neprocjenjivo.

Slična se situaciju ponavlja i u nekim drugim slučajevima. Tako obale Apeninskog poluotoka svugdje imaju relativno dublje i produktivno zaleđe (baš kao i južna Francuska), i to povoljnih agrarnih ogućnosti (što nemaju grčke obale). I upravo iz te složenosti more-obala-zaleđe slijede veće životne mogućnosti. Vidi se to dobro i na primjeru hrvatske regije jezgre u Dalmaciji, gdje uz obalu u zaleđu postoje agrarne mogućnosti, voda, i strateški zaštićeni položaji. Slično je i u slučaju Istre koja kombinira obalske mogućnosti s vrijednostima zaleđa.

FAKTOR SREDIŠNJOSTI I POKUŠAJ OSPORAVANJA VELIKORIMSKOG IMPERIJA

Budući da je opreka središnjost-periferičnost jedna od glavnih teza ovog priloga, treba tom pitanju posvetiti još pažnje, i to upravo na primjeru Rimskog imperija, što znači: položaj središnjosti je pogodovao da jedna središnje locirana moć okupi oko sebe čitavo Sredozemlje, dok bi s neke udaljene periferije, bilo Herkulovih stupova, Kolhide, ili Ponilja – to bi bilo ne samo teže, nego zapravo i nemoguće. A to onda znači slijedeće: ako bi se našlo (a našla se je!) neka moć koja bi htjela osporavati Rim – onda bi i ona morala imati centralnu lokaciju, odakle bi se moglo vladati i Rimom (Apeninski poluotok) i svojim matičnim prostorom, ali i čitavim Sredozemljem. I takva se moć formirala u posjedu Kartage, koja je svoju vlast proširila praktički od zaljeva Gabes-Sidra do Gibraltara i po južnoj Španjolskoj i Portugalu. Dakle, oni koji osporavaju Rim, također uživaju prednosti centraliteta na Sredozemlju. To, međutim, nije bilo dovoljno i u tri punska rata (III. na II. st) Rim je zaorao brazdu na ruševinama Kartage i time se riješio najopasnijeg takmaca koji je također uživao prednost središnjeg mediteranskog položaja, te zbog toga bio izuzetno opasan. U skladu s tim treba naglasiti da je Rim shvatio značenje središnje lokacije Kartage, te ju je 44. godine obnovio, budući da mora vladati središtem Sredozemlja i Sicilskim prolazom koji je ključna veza između istočnog i zapadnog Sredozemlja. Stoga valja zaključiti: Rim je imao prednosti središnjeg položaja, Kartaga je na osnovici vlastite snage i središnjeg položaja osporavala Rim, željela je svoju središnjost dopuniti sa središnjošću Rima i Lacija, a na kraju, Rim obnavlja Kartagu, da bi svoju Apeninsku središnjost upotpunio s

onom afričkom, tj. isto tako mediteranskom i time zauvijek riješio problem opasnosti iz jedne druge središnjosti.

BIZANT I PROBLEM SREDIŠNJOSTI

Isto pitanje odnosa centraliteta – periferičnosti nastavlja se i u doba Bizanta. Godine 476. propalo je Zapadno Rimsko Carstvo, ali se ono Istočno (Bizant) održalo još 977 godina (do Osmanlija i pada Konstantinopola 1453. god.) U tom dugom razdoblju važan je pokušaj bizantskog cara Justinijana (VI. st.) da obnovi cjelovito Rimsko Carstvo. Međutim, to više nije bilo moguće, jer su se izvan Bizanta javila druga središta moći. Osim toga, Bizant i dalje osporavaju barbari (od kojih nitko ne može trajno ovladati središtem Sredozemlja, tj. Apeninskim poluotokom), a osim toga, barbari u sebi nose samo snagu rušilaštva, ali ne i snagu politogeneze. Ukratko, Bizant nije sposoban za imperijalnu ulogu, pogotovo ako se tome doda i pojava „Justinijanove“ kuge u VI. st. koja je decimirala stonovništvo i uvelike onemogućila bilo kakve veće i značajnije državničke poteze.

Svemu tome treba dodati i ono što fungira¹⁷ u ovom prilogu, tj. da je Konstantinopol, doduše, idealno položen između europskog i azijskog kopna i na vezi Crno more-Istočno Sredozemlje, ali je ipak samo periferija iz koje se u datim uvjetima odnosa snaga više nije moglo organizirati čitavo Sredozemlje. A osim toga na Mediteranu su se javila i druga središta moći, zbog čega je Justinijanov pokušaj ostao samo na dijelu Balkana, Maloj Aziji, Kreti i obalama Istočnog Sredozemlja. Teza o značenju središnjosti, dakle, je jasna i treba je stalno ponavljati. Mediteran se ne može organizirati i svladati kao cjelina

niti iz faraonskog (ili bilo kog drugog) Egipta, niti iz judeo-arapske ili katoličke Španjolske baš kao niti iz Konstantinopola ili kasnijeg Istanbula. Osim toga, Bizant i dalje osporavaju barbari, Slaveni, u 7. st. Arapi, u 10. st. Turci-Seldžuci, u XIII. i XIV. st. Osmanlije, i to je onda – kraj Bizanta.

ARAPSKI PRODOR

S dolaskom Arapa/islama u VII+. st. iz njihove **regije jezgre** na Arapskom poluotoku začela se na Sredozemlju ona podjela koje je definitivno onemogućila bilo kakvo jedinstvo tog sredozemnog prostora što traje i danas: Europa je ostal kršćanska, istočno i južno Sredozemlje postali su arapsko-muslimanski, a to je podjela koju su u XI. st. učvrstili najprije Turci-Seldžuci, a onda i Turci-Osmanlije (XIII., XIV. st.). Zato od tog datuma govoriti o bilo kakvom jedinstvu Sredozemlja posve je neprimjereno, ali, problem centraliteta i periferičnosti i dalje stoji: Arapi su osvojili sav prostor od delte Nila do uključno Španjolske, Kairo (od osnutka 969. god.) postaje veliko urbano središte, ali Mediteran se i opet ne može organizirati u neko zajedništvo ni iz te periferije, niti iz periferije Španjolske. Egipatsko središte je, istina, moćna tvorevina, ali njezina snaga i životna orijentacija nisu usmjereni prema moru, nego prema južnom kopnu (Ponilje koje završava u posve nezanimljivoj središnjoj Africi). Osim toga, Arapi su kopneni narod na devi i konju, a ne i pomorski narod i jedina njihova maritimna sastavnica na Mediteranu je samo ona **saracenska**¹⁸, tj. piratska što ne može značiti nikakvu organizacionu moć koja bi obuhvatila čitavo Sredozemlje. Osim toga, Arapi nemaju niti broj, a središte judeo-arapske civilizacije u Španjolskoj, daleko je na zapadnoj periferiji iz koje se u

danim uvjetima ne može obuhvatiti čitavo Sredozemlje.

OSMANLIJSKI PRODOR

Osmanlijski prodor koji kulminira u maksimalnom teritorijalnom obuhvatu u XVI. st. konačno se definira i potvrđuje teza i o periferičnosti i o nemogućnosti da se u promijenjenim uvjetima definiranim novim središtima moći (Francuska, Habzbuzi) čitavo Sredozemlje uobliči u jednu političku tvorevinu. Doduše, na Sredozemlju su sve obale osmanlijske osim onih od približno današnje istočne granice Maroka, pa preko Španjolske, sve do dijela obale Hrvatske, turski su i dijelovi Panonske nizine, Dakija, Azov/Krim, istočna obala Crnog mora, Turska je duboko prodrla u Tripolitaniju (Libija), u Ponilje, plodni polumjesec, ali – Stambol je ipak samo periferija u odnosu na zapadno Sredozemlje, osmanlijska je vlast na dalekim rubovima ipak česti samo formalna, a najvažniji europski mediteranski prostori nisu osmanlijski. Osim toga, Turska nije pomorska država (Osmanlije su konjički i stepski narod, dok je pomorska sastavnica bitna za ovladavanje i organizaciju Sredozemlja uvelike izostala, naročito poslije Lepantske bitke 1571. god.¹⁹ Vrlo je karakteristično da Osmanlijski prodor u Europu ne ide preko mora nego kopnom preko Hrvatske i Mađarske prema Italiji i Beču, Sredozemlje ostaje Osmanlijama zapravo nedostižno, tu se razvijaju drugi snažni centri moći, Španjolska, Francuska, Austrija, a ono što je najvažnije, Turska je Azija i islam, te stoga ne može na Sredozemlju odigrati nikakvu europsku/sredozemnu integrirajuću ulogu, i to iz središta (Istanbul) koji je periferično lociran. Tome treba dodati i to da trgovina s Levantom ostaje europski poduhvat (Genova, Veneci-

ja, Dubrovnik), Turska nije iskoristila ni svoje izuzetno duge obale, a niti činjenicu da je pomorski put za Pravi Levant bio praktički u posvemašnjem osmanlijskom posjedu.

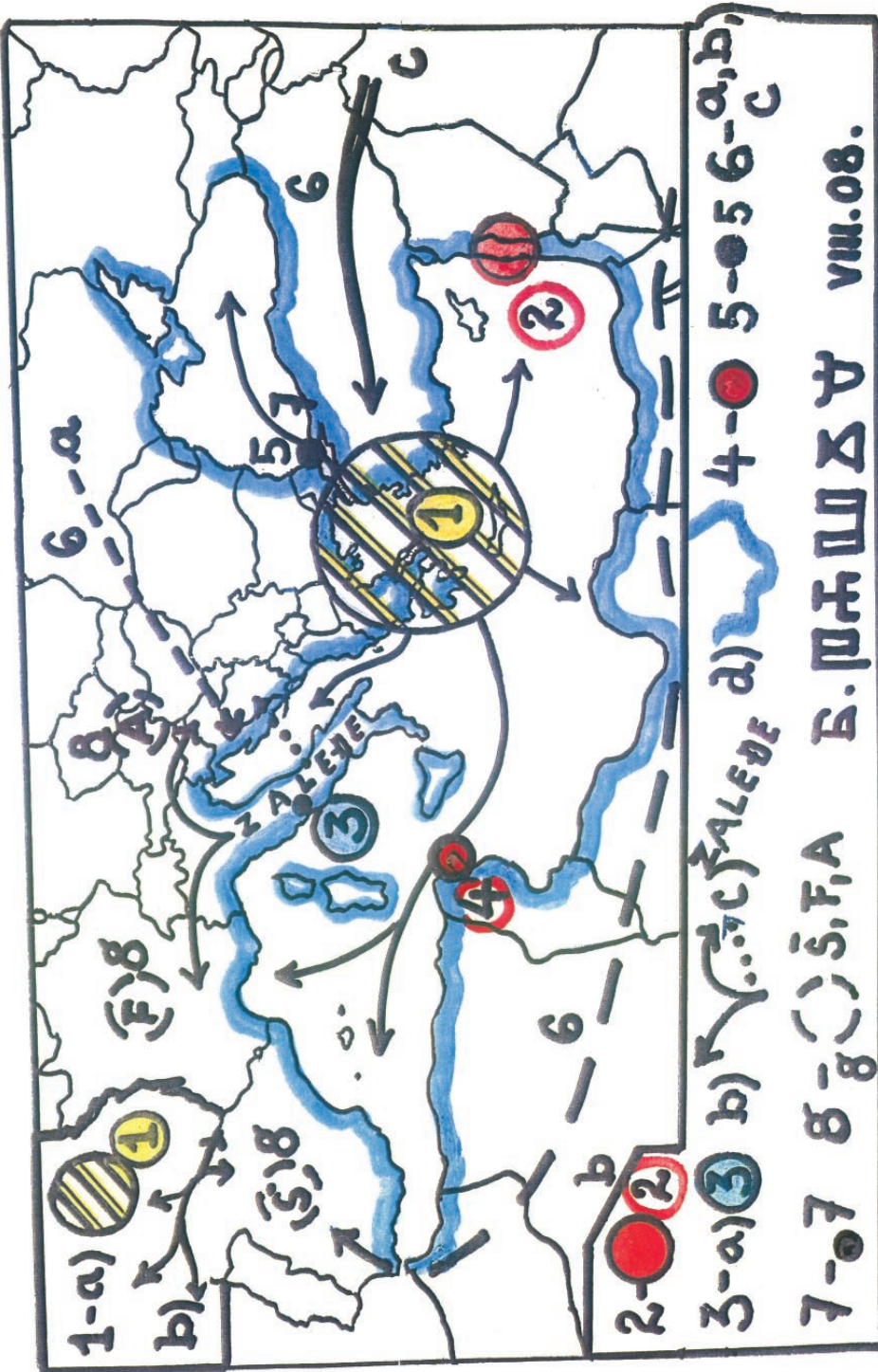
Sve u svemu – poslije Rima nitko ne može ovladati čitavim Sredozemljem, dok ostala važna središta moći (Portugal, Španjolska, V. Britanija) nisu zainteresirane za Sredozemlje kao cjelinu jer imaju druge kolonijalne ambicije, a osim toga, Velika Britanija nije mediteranska zemlja i tek će se kasnije, u 19. st., interesirati za Mediteran, i to prvenstveno zbog osiguranja plovnog puta za Indiju.²⁰

SREDOZEMLJE U 2. SVJETSKOM RATU

Zbog svega navedenog, jasno je da nitko na Mediteranu ne može ostvariti odlučujuću prednost pa time i teza o centralitetu i periferičnosti gubi na značenju. Sredozemlje tako očekuje 2. svjetski rat u specifičnim okolnostima: V. Britanija je izvan Sredozemlja, ona u tom akvatoriju ima ograničene interese, Španjolska je na periferiji i nije više kolonijalna sila, Francuska ne može postati „prava“ mediteranska država, jer je angažirana na kopnu odnosima s Njemačkom, nekadašnja Austro-Ugarska sa svojim zakašnjelim mediteranskim interesima više ne postoji, SSSR se nije uspio probiti u Tjesnace i u otvoreno Sredozemlje, dok Turska i arapske zemlje nemaju neki posebni mediteranski naboj.

Konačno, treba uočiti i posljednji pokušaj da se Sredozemlje – na tradiciji velikokorinskog imperija - u najvećoj mogućoj mjeri opet ostvari u nekom jedinstvu jest onaj fašističke Italije iz 2. svj. rata. U to je doba Mussolini zaluden idejom Mare nostro („naše“, tj. talijansko more), koja bi u korist Italije morala biti ostvarena na Sredozemlju, pri čemu bi (ponovno) centralitet položaja Italije bio važnim zalogom uspjeha. Međutim, ta ideja nije mogla uspjeti, već i samim time što je bila fašistička, pa time i nestaje važnost teze o centralitetu i periferičnosti, ali koja i dalje ostaje prevažnom temom za historiziranu geografiju i geografiziranu povijest.

Sa svime ovim što je rečeno, nema se na umu nikakav geografski determinizam, ali da su pitanja centraliteta-periferičnosti na Sredozemlju imala svog udjela u složenim objašnjenjima/razumijevanju stvarnosti – više je nego neprijeporno. A zadatak je geografa da na to upozoravaju i stvaraju o tome određenu svijest, što je u skladu s pojmom prostorne kulture.

Sf. 5. Središnjost i rubnost kao čimbenici ovladavanja i organizacije Sredozemlja kao cjeline

Legenda uz sliku 5

1-a) (1) – **Najstarija grčka životna jezgra** logično koncentrirana na Egejski obalno/maritimni prostor u uvjetima kada su sva dublja zaleđa gospodarski slabo produktivna, a obilje otoka olakšava orijentaciju i međusobnu povezanost bliskih obala uz mnoštvo sidrišta i zaklona

b) širenje grčke kolonizacije zaista je impresivno ali, to još ne znači i mogućnost ovladavanja i čitavim kopnenim prostorom s posljedicom stvaranja neke velike državne cjeline. Grci dominiraju u plovidbi i trgovini, mogu kolonizirati pojedine točke (emporiji), ali nemaju ni demografsku, niti vojnu snagu da bi prevladali na sredozemnom kopnu. Osim toga, egejski bazen ipak nije izrazito središnje lociran na Mediteranu što u svakom slučaju otežava životnu organizaciju čitavog akvatorija

2- (2) Isto vrijedi i za Feničane, ali s još negativnije naglašenim rubnim položajem što isključuje bilo kakve ambicije ovladavanja čitavim Sredozemljem.

3- a) (3) – I tek se s **pojavom Rima** na Apeninskom poluotoku počinju otvarati mogućnosti za jednu općesredozemnu dominaciju pri čemu su izuzetno važna tri čimbenika: Apeninski poluotok je zaista smješten u središtu Sredozemlja, s te su lokacije najlakše dohvatljivi svi njegovi dijelovi, zatim

b) S Apeninskog poluotoka otvaraju se povoljni putevi i prema zapadu i istoku, a i preko Jadrana na Balkanski poluotok

c) Apeninski poluotok ima ne samo vrlo duge obale, nego i relativno prostrano i produktivno zaleđe tako da kombinacija kopnenih i maritimnih prednosti otvara mogućnosti za kumulaciju snage koja je uz znatnu demografsku masu važna prednost za različite vrste ekspanzija.

d) Nije nezanimljivo uočiti da na Apeninskom poluotoku upravo regija Lacij i Rim imaju središnji položaj. U svojoj teritorijalnoj ekspanziji Rimski imperij obuhvaća praktički sve obale Sredozemlja.

4- (4) – Međutim, prednosti (približno) **središnje lokacije na Sredozemlju** ne uživa samo Apeninski poluotok, nego i prostor današnjeg Tunisa. I logično je da se borba za prestiž između Rima i feničke Kartage (Kart Hadešt – Novi Grad) mora voditi između središta moći od kojih oba uživaju prednosti središnje lokacije

U tadašnjim odnosima snaga samo Kartaga može osporiti Rim i samo je iz središnjosti Kartage moguće računati na (eventualno) ovladavanje čitavim Sredozemljem (Punski ratovi). Ali, snaga je Kartage ipak nedovoljna, ona nema tako vrijedno i produktivno zaleđe kao što ga ima Rim u unutrašnjosti Apeninskog poluotoka.

5- (5) – **S propašću zapadnog Rimskog Carstva (476. god.)**, a to znači i cjelovitog rimskog imperija koji zalazi duboko i u Europu, u Britaniju, Germaniju i Mezopotamiju, tada na Sredozemlju teče jedan paralelni proces:

1. Središta moći se ostvaruju na periferiji što je diskvalificirajuće za održavanje vlasti na čitavom Sredozemlju, i zatim

2. Javlja se sve više različitih snažnih sudionika, ali gdje se ne može izdvojiti niti jedna dominirajuća sila koja bi sve savladala kao što je Rim savladao sve one slabije.

Od V. st. važno je uočiti da Istočno Carstvo (Bizant) preživljava još gotovo 1000 godina (do 1453.), pri čemu su bitna dva momenta:

Prvo, to je ipak samo preživljavanje u kojemu nema dovoljno snage za obnovu nekadašnjeg cjelovitog Rimskog carstva. A osim toga, Konstantinopol nema prednosti središnje mediteranske lokacije, koja očito jest jedan od čimbenika za stvaranje i razvitak jedne velike mediteranske političke tvorevine, a Konstantinopol je isuviše rubno položen, i u uvjetima takve periferičnosti stvaranje novog jedinstvenog Sredozemlja više nije moguće.

6- a), b), c) – Ali, to nije sve, na Sredozemlju se javljaju i **drugi važni čimbenici moći**, tj.

- a) Slaveni iz europskog zaleđa
- b) Arapi sa Arapskog poluotoka i
- c) Turci (Seldžuci i Osmanlije) iz Azije i to preko Male Azije.

Nakon svih tih realiziranih ugroza, jedinstvo Sredozemlja više ne dolazi u obzir. Razumijevajući značenje svih tih čimbenika, a u tome i problem lokacije u kontekstu centraliteta i periferičnosti posve je razumljivo da se bilo kakvo jedinstvo Sredozemlja više ne može ostvariti. I tek se u najnovije doba (2008. god.) bilježe pokušaji nekog novog sredozemnog jedinstva (francuski prijedlog Mediteranske unije)

Kada se govori o novoj moći na Sredozemlju, posebno valja upozoriti na arapsku sastavnicu (od VII. st.) i to zato jer su Arapi prevladali na najvećem dijelu njegovog juga i istoka. Godine 969. osnovan je Kairo. Pa iako nosi impresivno i ambiciozno ime (Al-Kahira – „pobjedonosni“), snaga Arapa, iako su prešli i u Europu, nije dovoljna da ovlada čitavim Sredozemljem, uz što se određeni vidovi ponavljaju: naime, i Kairo ima izrazito periferičnu lokaciju iz koje se ne može ovladati čitavim Mediteranom.

7- (7) – **Težina problema periferičnosti** još se jednom ističe u svoj svojoj punini i to s prodorom i širenjem Osmanlija (maksimum u XVI. st.) i u slučaju njihovog Stambola (7) ponavlja se priča o periferičnosti, tj. iz te se rubne i udaljene lokacije ne može osvojiti čitavo Sredozemlje. Ambicije su Osmanlija, istina, očito usmjerene prema zapadu. Ali, dovoljna demografska sastavnica i tu izostaje, prodori su ograničeni na kopno (jer Osmanlije kao stepski konjanički narod nisu ujedno i pomorski narod), periferičnost nameće udaljenosti/dimenzije koje Osmanlije nisu u stanju savladati. Sam je Stambol, doduše, idealno središnje položen u odnosu na Podunavlje, bazen Crnog mora, Jadran, Grčku, Pravi Levant, i najdonje Ponilje, ali, to nije dovoljno da bi se ovladalo čitavim Sredozemljem, pogotovo ne u uvjetima u kojima su turski posjedi u sjevernoj Africi (zapadnije od Egipta) zapravo samo nominalno u osmanlijskom posjedu.

8- (8) – Š, F, A, - osim toga, nisu u pitanju samo udaljenosti, nego i činjenica da se u ostaloj, mediteransko-atlantskoj Europi (Španjolska, Francuska) ili Srednjoj Europi (Austrija) javljaju nova središta moći koja sve više naglašavaju nemoć osmanlijske periferičnosti. A druga središta moći također ne dolaze u obzir da bi ovladalo čitavim Mediteranom – tako je Španjolska više zainteresirana za udaljene prekomorske kolonije koje je lakše osvajati od osmanlijskog imperija. V. Britanija je izvan Sredozemlja i zanimaju je smao pojedine geostrateške točke na putu za Sueski kanal i Indiju, dok se Rusija uopće nije uspjela približiti čak niti carigradskim Tjesnacima.

I na kraju – ove naznake o problemu centraliteta i periferičnosti nemaju apsolutno nikakav geografsko-deterministički prizvuk. Ali u isto vrijeme za te naznake apsolutno vrijedi tvrdnja da one imaju određenog utjecaja i da su jedan od bitnih čimbenika u razumijevanju složene stvarnosti na način historizirane (popoviješćene) geografije i geografizirane povijesti.

Sl. 6. Središnji i rubni prostori Sredozemlja kao čimbenici za okupljanje i političku organizaciju ovog prostora

Legenda uz sliku 6

1 - Na Mediteranu se jasno uočava **izraziti središnji položaj i Apeninskog poluotoka i pokrajine Lacij i grada Rima** – a to su sadržaji i osobitosti koje se ne mogu ispustiti iz vida.

2 - Karakteristično je da onaj **tko želi osporiti Rim (Kartaga)** također uživa središnju lokaciju koja mu je baza, a koju želi upotpuniti također središnjim Apeninskim poluotokom.

3 - Na taj način nastala bi **proširena jezgra državne moći** koja zbog svog centraliteta uživa neprijeporne prednosti.

a, b, c – Periferični prostori - imaju važne regionalne lokacijske prednosti i to:

a) Portugalsko-španjolski jug mora imati utjecaja i biti utjecan Gibraltarskim prolazom,

b) Gradovi Bizantion – Konstantinopol – Istanbul isto su tako vezani uz jedan morski tjesnac. Njegova funkcija kao kontrolne točke je neprijeporna, što je samo nastavak uloge i Bizantiona i Troje koja je također kontrolirala dio Tjesnaca,

c) I treće središte moći (Kairo) također je povezano s jednim prolazom tj. prevlakom Mediteran-Crveno more, unatoč svih navedenih prednosti ovim periferičnostima očito nedostaje prednost centraliteta. Geografska i životna pouka pri tome su jasni: uspjeh se potiče samo iz središta, još veći uspjeh jamči kombinacija dvaju središta (Rim i Kartaga), a svi ostali mogu imati kakve god prednosti, ali su ipak prije svega određeni preiferičnošću sa svim nedostacima koji iz toga slijede.

BILJEŠKE:

¹ **Geopolitika** – Nekada službena nacistička vanjsko-politička doktrina, zapravo zlouporaba političke geografije kojoj se namjenjuju imperijalistički ciljevi, posebice u svezi „opravdavanja“ osvajalaštva životnog prostora (Lebensraum) i promjene državnih granica. Geopolitika nastoji pronaći povezanost između geografskih i političkih čimbenika, što je inače dobar prilog za razumijevanje složene stvarnosti, u tome i međunarodnih odnosa.

Pojam njemačke geopolitike proskribiran je poslije 2. svj. rata, ali je logično obnovljen i danas je priznat u najširoj javnoj upotrebi kada treba odrediti odnose geografije (naročito lokacije) kao važnog oblika postojeće stvarnosti i različitih nacionalnih državnih interesa, pri čemu se koristi očita veza između prostornih i političkih sadržaja, dakako, bez ikakvog determinizma s bilo kojeg naslova. Svemu treba dodati da potpisani ove redove o geopolitici piše s naročitim zadovoljstvom.

Geopolitika je dio politike i geografije. Može biti tek subjektivna doktrina i pseudoznanost vođena jedino velikodržavnim/osvajачkim interesima, koja je nastala i razvijala se od 1.svj. rata do 1945. god. u kojem je razdoblju prvenstveno određena ideologijom. Ali, danas je to i znanstvena disciplina koja istražuje logičnu povezanost geografskih i političkih čimbenika i njihov međusobni utjecaj. Potiskivana je, prešućivana i zanemarivana poslije 2. svj. rata, što je i razumljivo, ali se opet intenzivnije obnavlja tijekom 1960-ih i 1970-ih godina, jer je povezanost geografskih, geostrateških i političkih čimbenika očita, naročito kada je riječ o shvaćanju prostornih odnosa i odgovarajućeg utjecaja na politiku. Međutim, i dalje je u pitanju promicanje određenih interesa, ali ne s ideološkim opravdanjima, nego u skladu sa znanstvenom objektivnošću. U današnjim prilikama potpuno je stekla pravo građanstva kada je riječ o nekim vidovima međunarodnih odnosa. Usko je povezana s političkom geografijom i geostrategijom s kojima zapravo čini nedjeljivu cjelinu. Geopolitika bez ideologije prilog je objektivnom shvaćanju političko-prostorne stvarnosti pri čemu relevantna društvena zbivanja utječu na geografsku stvarnost, ali i obratno.

² **Sredozemništvo** – skup svih prirodoslovnih (naročito lokacijskih) i društvenih osobina, negdašnjih i suvremenih po kojima se neki akvatorij (riječ je uvijek samo o morima) karakterizira kao izrazita specifičnost koja se znatno razlikuje od svih ostalih mora i oceana.

³ Pod **otvorenim Sredozemljem** podrazumijeva se akvatorij (sve vodene površine u ovom slučaju odgovarajuća mora i oceani) izvan Crnog/Azovskog mora i sustava morskih prolaza Dardaneli-Mramorno more-Bospor (Tjesnaci). Pri tome je moguće dodati i pridjevak „carigradski“, ali to zapravo nije nužno jer je pojam „Tjesnaca“ toliko važan i uvjerljiv da nikakva dodatna specifikacija nije nužna. A to je ono isto kada se u Europi govori o „Kanal“ pod čime se odmah podrazumijeva British Channel, koji uključuje i Straight of Dover. U Europi su samo jedni Tjesnaci i samo jedan Kanal.

⁴ Od grčkog **barbaros**: znači negrčki, stran, tuđ, inozeman, što je ovdje krajnje ponižavajući vrijednosni sud kojim se netko definira kao član neciviliziranog društva

⁵ Od kada se točno uporablja **pojam Sredozemlja/Mediterana** potpisanom nažalost nije poznato

⁶ Ova se definicija prvenstveno temelji na fizičko-geografskim osobinama zbog čega se, dakako, razlikuje od one kako zatvorena mora definira međunarodno pravo mora.

⁷ Svi navedeni primjeri crpljeni su iz reprezentativnog etimologijskog rječnika: A. Cherpillod „Dictionarie etymologique des nomes geographiques“, „Masson“, Pariz, 1986., kojemu se može uputiti samo jedan prigovor: naime, ipak nije dovoljno opsežan (svega 527 stranica)

⁸ **Stupovi** koje je mitski Heraklo postavio na granici Atlantika i Mediterana nakon što je raskinuo stijene/pećine koje su (na mjestu kasnije Gibraltara) povezivale Europu i Afriku, gdje je ujedno bila i granica Grcima poznatog svijeta.

⁹ **Regija jezgre** – prostor na kojem se u nekom etnikumu (jedinstvo istovrsnog pučanstva i teritorija) oblikuje izvorna državnost koja se onda širi na ostale prostore. Primjerice, za Hrvatsku izvorna regija jezgre je prostor između jadranske obale zatim, Nina, Zrmanje i Cetine, za Rimski imperij regija jezgre je Lacij, itd.

¹⁰ „**Balkanska alhemija**“, Limes, posebno izdanje, Hesperia, Beograd, 2005., prilog u boji br. 1: „Europa i njena 4 mora“ (bez oznake stanice)

¹¹ **Plodni polumjesec** – prostor u obliku luka kojeg između vrha Perzijskog zaljeva i Mrtvog mora čina poriječja Tigrisa, Eufrata, Orontesa, Litanija i Jordana, što je glavna životna okosnica dijela Bliskog i Srednjeg istoka.

¹² **Služnosti** – posebne pogodnosti koje neka vojna flota uživa u stranim lukama ili teritorijalnom moru (stacioniranje/sidrenje, opskrba, odmor posade). U slučaju služnosti posve se uvažava suverenitet dotične države. Služnosti ovise o dobrim političkim odnosima/savezništvima i nipošto nemaju karakter vojnih baza

¹³ Na ovome se mjestu **geografski položaj** definira na način da to nije statički smještaj, nego promjenljivi odnos neko prostora (mjesta ili regije) i njegovih međusobno povezanih prirodoslovnih i društvenih osobina prema nekom drugom prostoru opet uzimajući u obzir te druge osobine.

¹⁴ Prema : Blessing: „A walk in the woods“ u: W. Wallace: Central Europe, core of the Continent or periphery of the West“, Eleni Nakou Foundations, London, 1999., kako je to citirala M. Todorova: „Imaginarni Balkan“, Biblioteka XX.st. bgd 2006., str. 21.

¹⁵ Riječ je, naravno, o **cjelovitom Rimskom imperiju**, pri čemu se „Rim“ poima samo kao dio cjeline (*pars pro toto*)

¹⁶ **Hedonizam** – prema grč. Hedone – zadovoljstvo, naslada, shvaćanje da je užitak najveće dobro i najvažnija svrha

¹⁷ **Fungirati** (od lat. – vršiti, obavljati, igrati ulogu)

¹⁸ **Saraceni** – europski naziv iz Srednjeg vijeka za sve Arape i dio islamskih naroda. Podrijetlo riječi je vjerojatno od arapskog sarqiyin („istočnjak“), a moguće je (i vjerojatnije) također od arapskog saryqin – pljačkaš. Saraceni su inovjerci, tuđinci, stranci, pogani... Na Sredozemlju su pirati (pirat – prema grč. peirates, pomorci koji (za razliku od gusara koji legalno ratuju na moru u interesu neke države), tek su pirati morski pljačkaši i razbojnici izvan zakona.

¹⁹ **Lepant** – grčki grad Navpaktos na ulazu u Korintski zaljev gdje je 1571. flota Svete lige (papa, Španjolska, Venecija, Genova uz sudjelovanje i brodova s naše obale) pobijedila tursku flotu što je početak slabljenja Turske pomorske moći i to upravo u doba kada je na kopnu Turska ostvarila najveća teritorijalna dostignuća, ali kada se i začinja proces njezine neminovne propasti.

²⁰ Različiti oblici **britanske prisutnosti na Sredozemlju** traju od 1704. na Gibraltar, 1800. na Malti, 1888. na Cipru i od 1882. u Egiptu.